

*Bənövşə - bəndə düşə,
Sizdən bizə kim düşə.*

Ətirli bənövşə (lat. viola odorata) — bənövşə cinsinə aid bitki növüdür. Hündürlüyü 3-22 sm, sürünən, yerüstü nazik zoğların qoltuğunda kök salan, gövdəsi olmayan çoxillik ot bitkisidir. Kökümsovu qalınətəhər, buğumlu, ağımtıldır. Yarpaqları uzun saplaq üzərində yerləşmiş, dəyirmi və ya enli yumurtaşəkillidir, qaidə hissəsi dərin ürəkşəkillidir, kənarları mişarvari-dəyirmi dişlidir, uc hissəsi korbucaqlıdır, az sivriləmiş və bəzən dəyirmiləmiş şəkildədir. Demək olar ki, çılpaqdır, ya da çox qısa tüklüdür.

BƏNÖVŞƏ - bahar müjdəçisidir

Bənövşəni təbiətin qış yuxusundan oyanıb canlanmasının və baharın, emblemi hesab edirlər. Onun heç nə ilə müqayisəyə gəlməyən xoş ətri var, ləçəklərinin xüsusi çaları xalq arasında yeni rəng kimi (bənövşəyi)

qəbul edilir. Bu çiçək yaşıl yarpaqlarının arasından çıxıb boylandığı, başanı saplağına doğru əydiyi üçün folklorda və yazılı ədəbiyyatda poetik obraza çevrilmişdir.

Dünya xalqlarının mifologiyasında bənövşəyə də xüsusi yer ayrılır. Yunanlara görə, o, kədər və ölüm çiçəyidir: onu dünyadan vaxtsız köçən gənc qızların üstünə səpərdilər. Eyni zamanda bu azömrü, incə çiçək yazın rəmzi də sayılırdı. Bənövşələrdən hazırlanan çələngləri üçyaşlı uşaqların başına qoyurdular. İstəyirdilər ki, onların da həyatı bənövşə kimi qayğısız keçsin, həmişə onun tək təravətli, gözəl görünsünlər.

Qədim qallarda isə bənövşə günahsızlıq, təvazökarlıq, ədəblilik və bakirəlik mənasında anılırdı. Onlar təzə ailə quran gənclərin yataq ota-

ğını bənövşəyə qərq edərtilər.

Romalılar bənövşəni baş allah Yupiterin sevimli çiçəyi hesab edirlər. Əfsanəyə görə, işıq allahı Apollon Atlasın gözəl qızlarından birini izləməyə başlayır. Qız Zevsin qarşısında diz çöküb kömək diləyir.

Zevsin ona yazdığı gəlir, qorumaq üçün qızı işıqlı bənövşəyə çevirir.

Deyərlər ki, Zevslə Demetrin qızı Persefon görəndə heyran qalmasaydı, bənövşə-qız əbədlilik göy üzündə asılı qalacaqdı.

Persefon bənövşənin gözəlliyi qarşısında diz çökür, onun hər ləçəyinə maraqla baxır. Bu zaman yeraltı dünyanın sahibi Aid ona doğru sürünür. Persefon bənövşəni sinəsinə sıxıb qaçır, lakin Aid onu yaxalayır.

Ölüm dünyasının hökmdarının əlindən qurtarmağa çalışan Persefon bənövşəni yerə salıb itirir. Bundan ►

sonra bənövşənin ayağı Aidin – ölümün, başı isə Persefonun – gəncliyin, bakirəliyin əlində olur.

İnanclarda bənövşənin uğur (həyat) və fəlakət (ölüm) gətirməsinin səbəbi bununla izah olunur və bu inam məşhur tarixi şəxsiyyətlərin başına gələn gerçək hadisələrlə təsdiqlənir. Belə ki, Napolyon Bonapartın arvadı Jozefin Boqarne başına gələn bir hadisədən sonra taleyini bütünlüklə bənövşəyə bağlayır. Onu dövlət çevrilişində günahlandıraraq birinci əri general Boqarne ilə həbsxanaya salırlar. Əri edam olunur. Jozefini də ölüm gözləyir.

Bir gün o, həbsxana gözetçisinin qızından bir dəstə bənövşə hədiyyə alır. Çiçəyin xoş ətri Jozefinə həyatının ən gözəl çağlarını yada salır. Və and içir ki, taleyində dəyişiklik baş versə - öldürülməyib həbsxanadan qurtarsa, qalan ömrünü bənövşə bəsləməyə həsr edəcək.

Bir gün sonra Jozefini azadlığa buraxırlar. O, 1795-ci ilin 9 martında bir səbət bənövşə ilə həbsxananın qapısı ağzına gəlir, gözetçidən xahiş edir ki, bu çiçək topasını Fransa taxt-tacının orada saxlanan xəstə vəliəhdinə versin. Qadın onun da özü kimi bənövşələr vasitəsi ilə xilas ola-

cağına ümid bəsləyir. Lakin vəliəhd bir aydan sonra dünyasını dəyişir. Onu gecə ikən torpağa tapşırırlar.

Deyirlər ki, kiminsə xeyirxah əlləri ilə vəliəhdin məzarında bənövşələr əkilir. Beləcə Jozefin balaca XVII Lüdvikin son mənzilinin üstünü bənövşəyi xalça ilə örtürür. Təsədüf nəticəsində türmə gözetçisinin əli ilə qadının həyatına daxil olan bənövşə həyat və ölüm simvolu olduğunu sübut etdi.

Dəfn mərasimindən bir neçə gün keçir, Jozefin bala dəvət alır. Fransanın gələcək imperatoru gənc general Bonapart da orada iştirak edir. Jozefin ciddi, qara geyimdə idi. Lakin onun başında və sinəsindəki təzə-tər bənövşə dəstələri alışıb yanırdı.

Napolyon Jozefinə yaxınlaşır və balın sonunadək ondan ayrılmır. O, qadını karetya mindirib qapını bağlayanda Jozefinin sinəsindən qopub yerə düşən bənövşə dəstəsini götürür, ehtirasla dodaqlarına yapışdırır...

Maraqlıdır ki, Jozefin vəliəhdə bənövşə səbətini bağışladığı gündən düz bir il sonra, 1796-cı ilin 9 martında Napolyonla evlənir. Qadın erindən xahiş edir ki, ilin bu gününü heç vaxt unutmasın və onu sevdiyini bənövşə dəstəsi bağışlamaqla nümayiş etdirdirsin. Napolyon arvadının xahişini heç vaxt unutmur. Lakin bir dəfə döyüşdən çox gec qayıtdığı üçün Parisdə bənövşə tapmır. Kareta həbsxananın qarşısından keçəndə bir qarının əlində bir səbət bənövşə görür...

Jozefin ərinin hədiyyəsini görən kimi təşvişə düşür və soruşur ki, bənövşələri hardan almısan. Napolyon Tapl həbsxanasının küncündə satıldığını deyəndə, Jozefinin ürəyinə damır ki, onları bədbəxtlik gözləyir. Çünki ona ərinin hədiyyə etdiyi bənövşələr vəliəhdin qəbrinin üstündən dərilmişdi.

Tezliklə imperator istekli arvadını tərk edib Malmezon qalasında yaşayır. Axırıncı dəfə onlar Napolyon Müqəddəs Yelena adasına yola düşəndə görüşürlər və Jozefin ömrünün qalan hissəsini bənövşə əkib-bercərməklə məşğul olur.

Bənövşə Azərbaycan əfsanələ-

rində də bakirəlik, saflıq, fədakarlıq rəmzidir, baharın müjdəçisidir.

Xalq uşaq oyunlarının birində rastlaşdığımız bənövşəyə müraciətlə oxunan şer parçası ən əsgri təsəvvürlərdən xəbər verir:

*-Bənövşə, bənədə düşə.
Sizdən bizə kim düşər?
-Adı gözəl, özü gözəl,
Fatma düşər.*

«Bənövşə» adlanan oyun ov, yaxud müharibə səhnəsinin təqlididir. Çünki orada oyun iştirakçıları iki dəstəyə bölünüb qarşı-qarşıya dayanırlar. Dəstələrin deyişməsində «qılınıcı qıymaq» və əksinə «qılincin qında saxlanması» xahişindən, eləcə də «ox atmaq», «oğru tutmaqdan» (yəni əsir almaqdan) söz açılır. Bəs nə üçün üzbəüz duran iki «ordu»nun başçıları bənövşəyə müraciət edirlər? Bizcə, bu, Azərbaycan türklərinin əsgri inanclarında bənövşənin müjdəçiliyi haqqındakı təsəvvürlə bağlıdır. Bənövşənin qarın altından pöhrələyib açması baharın gəlişindən xəbər verir. Sonralar döyüş meydanlarından yurd yerlərinə bənövşə göndərilirdi, bu, zəfərin yaxınlaşdığına işarə idi.

Oyunda məhz qələbə müjdəçisi bənövşəyə ona görə müraciət olunur ki, dəstələr öz uğurlarını təmin etsinlər.

Azərbaycan xalq əfsanələrində Bənövşə Baharın vurğunudur, onun soyuq qış tərəfindən torpaqdan qovulmasına görə qəhərlənir, boynu bükülür.

Gözəlliyi ilə mahalda tayı-bərabəri olmayan bu qızı qardaşları (yəqin ki, ən əsgri inanclarda yazqabağı çillələr nəzərdə tutulurdu) «baxışında şaxta, gülüşündə sazaq oynayan» soyuqqanlı Qışa ərə verməyə çalışırlar. Qış, yaxın dostları çillələrlə birləşib havanı bir az da soyudur. Bahar nə qədər həmlə etsə də, gecələr xəlvətə salıb torpaqda sürünsə də Bənövşəni tapmır.

Deyirlər ki, bir dəfə «Bənövşə hamıdan gizlin öz sevgilisi Baharın görüşünə gəlir. Bahar onu görən kimi gözlərindən leysan yağışı axıdaraq sevgilisini isladır. Bundan sonra zalım Qış onların görüşünə nə qədər mane-

çilik törətsə də, heç vaxt Bənövşəni görə bilmir».

Bənövşə ilə bağlı əfsanələrdə qəhrəmanların funksiyalarını dəyişməsi hadisəsinə də rast gəlirik. Bülbül folklorumuzda eşq, sədaqət fədaşidir, kol isə əksinə iki aşiqin arasına girib ayrılıq törədən şer qüvvədir. Lakin bir nümunədə «hər bir gözəl varlığın ikrah doğuran cəhətləri olduğu kimi, eybəcərliyin də yaxşı tərəfləri vardır» – qənaətini nəzərə çatdırmaq məqsədi güdüldür, bülbüllə kolun funksiyaları dəyişdirilir. Belə ki, bənövşəni görən kimi gülü unudub təzə eşqə düşən bülbül çətinliklə qarşılaşanda – bərk külək əsəndə təzə sevgilisi bənövşəni düzdə tək qoyub aradan çıxır.

...Bənövşə əldən düşmüşdü. Külək də getdikcə güclənirdi.. Bunu görən Bülbül özünü çiçəklərin arasına verdi və küləkdən qorundu. Bənövşə ucuz-bucaqsız çəməndə təklandı. Az qalırdı ki, kökündən qopsun.

Külək onun zərif ləçəklərini yolurdu. Bənövşə kömək çağırır, ancaq onun hayına heç kim gəlmirdi... Bunu uzaqdan seyr edən Qara Kol özünü Bənövşənin harayına yetirdi. Bənövşə

başını aşağı əyib onun köksünə sığındı. O vaxtdan o, xəcalətindən başını da qaldırmır, həmişə başıaşağı kola söykənir. «Qızın öz namusunu qoruması» motivli əfsanələrdə də bənövşə obrazına müraciət olunur. Zalım və əxlaqsız şah rastlaşdığı bütün qızları tutub hərəmxanasına aparır. Mahalda qoca qarı Bənövşə adlı qızını xilas etməyə çalışsa da, bacarmır. Dərddən onun beli bükülür, saçları qar kimi ağarır. Bir gün şahın murdar nəzərləri Bənövşənin də üstünə düşür. Qız özünü düşünmür, anasını qorumağa çalışır və hər şeyi ondan gizlədir. Nəhayət, şahın adamları Bənövşəni anasından zorla ayıraraq aparırlar. Qadın dərddə dözməyib ölür. Qız fürsət tapan kimi kənzlərin gözündən yayınıb anasının qəbrinin üstünə gəlir.

«Anasının qəbri bir kolun yanında idi. Qız oturur kolun dibində, allaha yalvarır ki, «məni ya daş elə, ya da bir çiçəyə çevir, həmişə bu kolun yanında qalım, anama doyunca baxım».

Qız çiçəyə çevrilir.

Boynu bükük bənövşə o gündən həmişə kol dibində bitir. Yenə də anasına baxmaqdan doymur. ■